

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Comptes rendus/Besprekingen: George Harinck, Roel Kuiper and Peter Bak (eds.), De Antirevolutionaire Partij 1829-1980, Hilversum, Verloren, 2001

de Bruin, R.J.

Publication date

2005

Document Version

Final published version

Published in

Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis

License

CC BY-NC

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

de Bruin, R. J. (2005). Comptes rendus/Besprekingen: George Harinck, Roel Kuiper and Peter Bak (eds.), De Antirevolutionaire Partij 1829-1980, Hilversum, Verloren, 2001. *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, 83(2), 511-515.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

tions, les réinterprétations et les assimilations se multiplient. Lorsqu'un signe d'égalité est placé entre une croix gammée et une étoile de David, lorsqu'une partie de la communauté juive d'Anvers vote pour le *Vlaams Blok*, il est du devoir des chercheurs d'expliquer et de faire la part des choses. « *Zij alleen kan uit dit debat de uitdieping en versteving van onze democratie puren* » (p. 247).

Au terme de cet ouvrage, il faut aussi souligner les magnifiques illustrations (photographies, affiches) qui parsèment l'ouvrage, tirées des photothèques de l'AMSAB, du MIAT et du SOMA-CEGES, rajoutant au cachet du livre. Le contraste est riche entre la grève d'Ougrée-Marihaye de 1921, les manifestations de *Provo* dans les années septante, les photographies de guerre, celles toujours saisissantes de femmes tondues, les affiches de propagande ou encore ces clichés d'usines, d'ouvrières et d'ouvriers prenant la pose devant leur outil de labeur.

Les différentes contributions valent surtout pour leur éclectisme. Les historiques des différentes institutions sont intéressants à plus d'un titre, surtout, comme ce fut le cas pour le SOMA-CEGES, mis en valeur par un contexte historique. Ces quelques témoignages sur la vie de Herman Balthazar permettent de comprendre que l'historien est avant tout un « homme en gris », couleur qui n'a rien de monotone et qui, au contraire, permet la plus large palette de nuances, échappant à la dichotomie noir-blanc. Car c'est bien là l'enseignement de l'ouvrage, il ne peut y avoir de conclusion définitive, de sens à donner à l'histoire, de recette miracle. La discipline est riche, vivante, innovante mais aussi, humaine, ce qui n'exclut en rien les passions, les engagements à l'exemple une fois encore de Herman Balthazar. – Nicolas NAIF.

George HARINCK, Roel KUIPER en Peter BAK, eds., *De Antirevolutionaire Partij 1829-1980*. Hilversum, Verloren 2001; 384 blz., 32 ill. (Passage Reeks, dl. XVI). Prijs: € 27,-

Anders dan calvinisten in andere West-Europese landen, verwierpen orthodoxe protestanten in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw de politieke erfenis van de Verlichting en de Franse Revolutie. De calvinistische 'antirevolutionairen' in de Nederlandse politiek keerden zich tegen de 'hybris' van de volkssouvereiniteit. In de tweede helft van de negentiende eeuw werkte de politieke strijd voor (van de staat onafhankelijk) bijzonder onderwijs als een katalysator bij de samenballing van de krachten binnen de antirevolutionaire 'richting'. De 'schoolstrijd' versnelde de accentverschuiving in de Nederlandse politiek van het lokale naar het nationale niveau.¹ Het jaar 1879 wordt beschouwd als het jaar waarin de Antirevolutionaire Partij (ARP), een moderne beginselpartij, definitief gestalte kreeg. Tezamen met drie andere instituten (het dagblad *De Standaard*, de Vrije Universiteit en het kerkgenootschap 'de Gereformeerde Kerken in Nederland') vormde de partij het fundament van de antirevolutionaire 'zuil' in opbouw.

Mede door haar effectieve samenwerking met de Rooms-Katholieken wist de ARP haar stempel op de landspolitiek te drukken. Nadat in 1917 het stelsel van evenredige vertegenwoordiging en het algemeen mannenkiesrecht waren ingevoerd, zou de ARP bij verkiezingen voor de Tweede Kamer nooit meer dan zeventien procent van de stemmen krijgen. Niettemin behoorde ze in het interbellum evenzeer als de Christelijk-Historische Unie (de zusterpartij van de ARP) en de veel grotere Rooms-Katholieke Staatspartij tot de vaste leveranciers van de premier. Na de bevrijding traden tot eind 1958 zes kabinetten op waarvan katholieken (vanaf eind 1945 in de Katholieke Volkspartij verenigd) en sociaal-

(1) Gert VAN KLINKEN, *Actieve burgers. Nederlanders en hun politieke partijen 1870-1918*, Amsterdam, 2003, p. 78.

democraten (vanaf 1946 verenigd in de Partij van de Arbeid) de kern vormden. De ARP, die zich zeer scherp afzette tegen met name het 'staats-socialisme' van de PvdA, nam wel deel aan de laatste twee van de kabinetten-Drees 'op brede basis', maar was niet meer in staat het hart van de regering-macht te vormen. In de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw werd door een invloedrijke groep radicalen in de partij zonder succes gepoogd de partij te hervormen tot een radicaal-evangelische partij. De exponenten van de radicale vleugel hadden andere politieke doelen dan de traditionalisten, maar namen hun principiële (of, zo men wil: rechtlijnige) politieke stijl over. Het waren overigens niet de radicalen of traditionalisten, maar de gematigd-modernen in de ARP die de strijd zouden winnen. Hoewel de ARP tot en met de landelijke verkiezingen van 1972 veel minder dan de andere twee grote confessionele partijen in Nederland (CHU en KVP) te kampen had met het ontzuilingsverschijnsel van electoraal verlies, ging de partij (mede als gevolg van het proces van herijking van de traditionele ideologie) in 1980 op in het Christen-democratisch Appèl.

In de bundel *De Antirevolutionaire Partij 1829-1980*, die medio 2001 is verschenen, geven tien auteurs in dertien hoofdstukken overzichten van verschillende fasen in de geschiedenis van de antirevolutionaire richting (vóór 1879) en partij (ná 1879). De auteurs zijn allen erkend specialist in de geschiedenis van de protestantse politiek. De meeste auteurs zijn betrekkelijk jong, maar onder hen bevindt zich ook de vermaarde emeritus-hoogleraar Arie van Deursen. In nog geen driehonderd pagina's tekst wordt honderdén- en vijftig jaar geschiedenis geschreven. Het gaat om overwegend zeer leesbare artikelen over onderwerpen variërend van 'Antirevolutionaire organisatievorming 1871-1879' tot 'De Antirevolutionaire Partij "ondergronds"' en 'Van ARP naar CDA 1973-1980'. Natuurlijk moesten scherpe keuzes worden gemaakt bij de bepaling wat binnen en wat buiten het bestek van de artikelen in de bundel zou moeten liggen. In het 'woord vooraf' blijft echter vaag welke opdracht de redacteurs van de bundel precies aan de tien auteurs hebben meegegeven. De bundel wordt door redacteur en auteur George Harinck aangekondigd als eerder een geschiedenis van de ARP zelf dan een geschiedenis van antirevolutionairen in de Nederlandse politiek. Duidelijk is derhalve dat het geen doel op zichzelf was om bijvoorbeeld een bijdrage te leveren aan het historiografische debat over de verzuiling in Nederland. Dat is alleszins begrijpelijk, maar jammer (hieronder meer daarover). Maar bedoelt Harinck ook dat in de bundel relatief weinig aandacht besteed zal worden aan de activiteiten van de 'parlementaire partij' of aan de partij-organisatie als een apparaat ter recrutering van kandidaten voor landelijke politieke functies? En bedoelt hij dat juist veel aandacht wordt gevraagd voor die andere functie van een politieke (begin-sel)partij: hoedster van de eigen ideologie? Het wordt niet duidelijk.

Harinck meldt voorts dat de bundel is bedoeld als de pendant van een aantal partij geschiedschrijvingen. Hij noemt er enkele, waarvan die over de RSKP/KVP van J.A. Bornewasser de bekendste is.² De vergelijking van de bundel met de partijgeschiedschrijving van Bornewasser wringt, daar Bornewasser zijn KVP-geschiedenis juist schreef vanuit de gedachte dat in een integrale partijgeschiedschrijving de partij en haar politici 'stapvoets gevolgd [moeten] worden in hun voortschrijdende confrontatie met de totale wereld om hen heen: de andere partijen, het politieke bestel, de maatschappelijke en kerkelijke context, het nieuws dat hen uit binnen- en buitenland via de media bereikte.'³ Bovendien doet

(2) J.A. BORNEWASSER, *Katholieke Volkspartij 1945-1980*. Band I: *Herkomst en groei (tot 1963)*, Nijmegen 1995; Id., *Katholieke Volkspartij 1945-1980*. Band II: *Heroriëntatie en integratie (1963-1980)*, Nijmegen, 2000.

(3) J.A. BORNEWASSER, *(On)partijdig? Over partijgeschiedschrijving*, Amsterdam, 1997, p. 14.

Harinck zichzelf en zijn redacteuren in zekere zin tekort met de vergelijking. De bundel over de ARP is door zijn fraaie vormgeving, zijn zachte prijs, en zijn leesbare artikelen met veel anekdotes (die het antirevolutionaire zelfbeeld soms nogal nadrukkelijk bevestigen) een boek dat ook een niet-wetenschappelijk publiek heeft weten te bereiken. En een publiksboek is de veel omvangrijker KVP-geschiedenis van Bornewasser niet.

Zoals gezegd valt te betreuren dat in de bundel niet expliciet de historiografische stand van zaken over het onderwerp van verzuiling wordt weergegeven. In de twee artikelen over antirevolutionaire organisatievorming na 1871, van de hand van Rienk Janssens, worden de activiteiten van met name de grote voorman Abraham Kuyper beschreven om zijn achterban tot een hechtere eenheid te brengen. Voor velen lag de waarde van Janssens' proefschrift over hetzelfde onderwerp er nu juist in dat hij aannemelijk had weten te maken dat de dynamiek in de antirevolutionaire verzuiling niet alleen van bovenaf (Kuyper), maar vooral van onderop kwam.⁴ In dezelfde tijd was ook bij andere politieke richtingen sprake van een versterkte groepsvorming. Een korte beschouwing waarin de ontwikkelingen in de antirevolutionaire richting in een breder perspectief waren geplaatst, had het betoog rijker en helderder kunnen maken. Daarbij had verwezen kunnen worden naar het onderzoek van Ron de Jong (één van de onderzoekers uit het onderzoeksprogramma gericht op de verzuiling) die in zijn dissertatie uit 1999 immers rept van een nieuwe politieke stijl die rond 1870 zijn intrede deed in de Nederlandse politiek. Strijd, partijloyaliteit en identiteitsbesef vormden volgens De Jong belangrijke elementen van deze nieuwe politieke stijl. Gebroken werd met het ideaal van de onafhankelijke kiezer. De antirevolutionairen wisten goed gebruik te maken van de veranderde mores, maar die werden niet uitsluitend in hun beweging zichtbaar.⁵ Rienk Janssens beschrijft de partij- en groepsvorming sterk vanuit het perspectief van de zich vormende antirevolutionaire partijorganisatie. Zonder dat dit expliciet verwoord wordt, lijkt het hierdoor alsof het in calvinistische kringen rond 1870 vanzelfsprekend werd gevonden dat de in de politiek aan te nemen houding een uitvloeisel was van de orthodox-protestantse geloofsovertuiging, terwijl dit in andere recente literatuur (onder meer door De Jong) wordt bestreden.⁶

Is het perspectief van enkele bijdragen dus wat te eng naar de smaak van ondergetekende, bij de beschrijving van ontwikkelingen in de antirevolutionaire gemeenschap schiet de bundel op enkele onderdelen ronduit tekort. Met name de ontwikkeling van de antirevolutionaire ideologie na Kuyper komt er bekaaid vanaf. *Basso continuo* in de politiek van de ARP in de twintigste eeuw was de strijd tegen verstatelijking. Één van de erfennissen van de calvinistische strijd tegen staatsonderwijs en vóór (door de overheid bekostigd) eigen christelijk onderwijs was een sterke fixatie op beperking van bemoeienis van de staat. Volgens het door Kuyper geformuleerde leerstuk van de 'sovereiniteit in eigen kring' bestond de maatschappij uit diverse kringen (gezin, staat, kerk enz.). Volgens de leer had God in elk van die kringen een afzonderlijk gezag aangesteld. Ten opzichte van elkaar waren de kringen in principe autonoom. Derhalve mocht de staat niet interveniëren in de andere kringen. In de jaren dertig van de twintigste eeuw werden de soms met elkaar strijdige opvattingen van Kuyper door de filosofen Herman Dooyeweerd⁷ en Dik Vollen-

(4) Rienk JANSSENS, *De opbouw van de Antirevolutionaire Partij 1850-1888*, Hilversum, 2001.

(5) Ron DE JONG, *Van standspolitiek naar partijloyaliteit. Verkiezingen voor de Tweede Kamer 1848-1887*, Hilversum, 1999, p. 134 en 154.

(6) Ron DE JONG, *Standspolitiek*, p. 146 en 152.

(7) De politiek filosoof H.E.S. Woldring presenteert Dooyeweerd als de calvinistische tegenhanger van zijn tijdgenoot Jacques Maritain, de katholieke *founding father* van de christen-democratie: H.E.S. WOLDRING, *De christen-democratie. Een kritisch onderzoek naar haar politieke filosofie*, Utrecht, 1996, p. 201.

hoven omgesmeed tot een systematische calvinistische politieke filosofie: de 'wijsbegeerte der wetsidee'. Deze filosofie verwierf spoedig grote aanhang. Dooyeweerd beschouwde de 'sovereiniteit in eigen kring' als het belangrijkste beginsel ervan.⁸ In de jaren vijftig was de Leidse hoogleraar in de calvinistische wijsbegeerte J.P.A. Mekkes met zijn voortdurende aanvallen op het overheidsdirigisme invloedrijk in de partij. De staat moest het 'recht' handhaven, zo dachten velen in de partij, en daarvoor had hij de beschikking over de 'zwaardmacht'. Maar zou de staat meer verantwoordelijkheden aanvaarden dan hij kon dragen, dan zou hij vroeger of later genoopt zijn tot ingrijpen in kringen buiten de zijne om aan zijn verplichtingen te kunnen voldoen. Op grond daarvan wees de antirevolutionaire politicus en vakbondsleider Kees Hazenbosch⁹ in maart 1957 nadrukkelijk de creatie af van een welvaartsstaat waarin volledige werkgelegenheid zou worden gegarandeerd. Hazenbosch stond met zijn gedachte over de welvaartsstaat in zijn partij allerminst alleen. In oktober 1957 stelde Sieuwert Bruins Slot (op dat moment de voorzitter van de Tweede Kamerfractie van de ARP) in een redevoering dat als de 'zwaardmacht' van de overheid zou worden omhangen met 'de mantel der liefde', zijn bemoeienis grenzenloos zou zijn en die liefde zou 'denatureren tot een apenliefde, de liefde van de apin, die haar jongen doodrukt'.

In Rutger Zwarts uitstekende dissertatie uit 1996 over de christelijke politieke ideologieën in Nederland wordt de visie op de overheid 'het belangrijkste element van de antirevolutionaire ideologie' genoemd.¹⁰ Onder de huidige Nederlandse premier Jan-Peter Balkenende heeft het ideaal van terugdringing van de regelzucht van de overheid en versterking van de *civil society* een opvallende *come-back* gemaakt. Maar wie de bundel van Harinck c.s. openslaat in de hoop iets te weten te komen over de leermeesters van Balkenende, zal worden teleurgesteld. Dooyeweerd wordt welgeteld twee maal genoemd in de bundel (en eenmaal wordt gerept van een 'Dooyeweerdiaan'), Vollenhoven nergens. Mekkes komt er met drie vermeldingen nog goed vanaf. De auteurs Wim Fieret en Jan P. Stoop besteden in hun artikelen over respectievelijk de verhouding tussen de ARP en de Staatkundig Gereformeerde Partij en over de ARP tijdens het interbellum enige aandacht aan het anti-etatisme in de ARP. Maar Hans-Martien ten Napel besteedt (in zijn wat plichtmatig aandoende overzicht van de gebeurtenissen in de 'overgangstijd' van circa 1946 tot 1963; de nadruk ligt in dit overzicht volledig op de parlementaire strijd) slechts terloops aandacht aan de sovereigniteit in eigen kring. Jan-Jaap van den Berg bestempelt het uitgangspunt (in zijn artikel over het streven de ARP tot een 'evangelische volkspartij' om te vormen) in een terzijde als één van de antirevolutionaire 'noties', die in de jaren vijftig onhoudbaar bleek, waardoor verwarring en onzekerheid ontstond. Later in het stuk noemt Van den Berg Mekkes nog eens. Maar zijn aandacht voor de strijd tegen het overheidsdirigisme is in het geheel genomen buitengewoon gering, zeker in vergelijking met de aandacht die hij bijvoorbeeld aan het debat over commerciële televisie schenkt.

Kort samengevat is deze bundel een buitengewoon leesbaar en fraai vormgegeven boek. Het biedt een reeks boeiende excursies op het terrein van de ARP-geschiedenis, maar is geen integrale partijgeschiedschrijving. Bij de concipiëring ervan hebben de liefhebberijen en specialismen van de tien auteurs een te grote rol gespeeld. Eerlijk is eerlijk: dat is ook het aantrekkelijke van de bundel. Een artikel als dat van Fieret over de SGP en

(8) R.S. ZWART, 'Gods wil in Nederland'. *Christelijke ideologieën en de vorming van het CDA (1880-1980)*, Kampen, 1996, p. 119.

(9) Hazenbosch werd vanaf 1957 beschouwd als een *coming man* in de partij, maar kwam in januari 1961 bij een auto-ongeluk in de buurt van Bastogne om het leven.

(10) R.S. ZWART, *Gods wil*, p. 107.

de ARP of dat van Harinck over het ontstaan van het Gereformeerd Politiek Verbond (1945-1949) voegt wat toe aan de bestaande literatuur. Maar opnieuw rijst de vraag welke systematiek er achter de keuze schuil gaat: waarom krijgen deze aan de ARP verwante partijen ter rechterzijde wel afzonderlijk aandacht, en krijgt de progressief-protestantse Christelijk-Democratische Unie (1926-1946) die niet? – Robin DE BRUIN

Cécile VANDERPELEN-DIAGRE. *Écrire en Belgique sous le regard de Dieu. La littérature catholique belge dans l'entre-deux-guerres*. Bruxelles, Éditions Complexe - CEGES, 2004; un vol. 24 x 16 cm, 319 p. (HISTOIRES CONTEMPORAINES).

C'est un plaisir de rendre compte, dans ces colonnes, d'un ouvrage riche, dense, écrit d'une plume alerte, mais d'un abord assez difficile: ne se situe-t-il pas à l'intersection de deux champs que nous cloisonnons trop souvent, l'histoire et la création littéraire? À l'instar de l'auteur de ces lignes, le lecteur devra parfois s'accrocher pour trouver ses marques dans un univers d'une rare complexité, mais il sera amplement payé en retour de cet effort: il comprendra beaucoup mieux l'itinéraire d'une intelligentsia catholique aujourd'hui oubliée, mais qui eut jadis son influence et son heure de gloire.

Fruit d'une thèse de doctorat soutenue à l'Université libre de Bruxelles, le livre de C. Vanderpelen-Diagre porte un titre large, qui n'en cerne pas exactement l'objet, même si, dans le texte, toute ambiguïté est levée d'entrée de jeu: c'est de la littérature catholique belge de langue française, principalement durant l'entre-deux-guerres, qu'il est question ici. La « littérature flamande », comme on disait alors, et les œuvres des écrivains dialectaux de la mouvance romane n'entrent pas en ligne de compte. Dans l'état actuel de l'historiographie, il eût d'ailleurs été irréaliste de vouloir embrasser d'un seul regard le foisonnement de ces différentes productions. Aussi faut-il se réjouir de disposer d'une première synthèse de qualité consacrée à un mouvement littéraire qui, dans la langue de Voltaire, se réclamait du catholicisme en s'opposant - du moins après la Première Guerre mondiale - à une modernité à laquelle il ne pouvait s'identifier. La période considérée connaît maints bouleversements dans les domaines politique, économique, social et culturel. La vie de l'Église s'en trouve affectée. Ces mutations ont de quoi surprendre et même désarçonner trois générations d'écrivains catholiques: celle qui a été formée au XIXème siècle, celle qui a été marquée par la Grande Guerre et celle dont l'adolescence s'est déroulée au cours des années vingt. Toutes trois se trouvent confrontées à la difficulté de concilier une double allégeance: « à la croix et à la plume ». L'adhésion à la foi chrétienne implique, en effet, la soumission à l'Église alors qu'en art, la liberté est essentielle. Comment trouver un ajustement entre les pôles religieux et littéraire? Telle est la question fondamentale qui articule toute la démarche de l'auteure, dont le propos est de mettre au jour les différentes logiques (politiques, religieuses, sociales, éducatives, artistiques...) menant à la formation d'un champ de production littéraire catholique.

Dans une première partie, C. Vanderpelen-Diagre procède à une sorte de cartographie de l'espace culturel étudié: elle présente les hommes, les groupes et les revues, en pointant les enjeux qui les mobilisent. Dans une seconde étape, elle s'attache à l'univers référentiel des auteurs concernés: elle débusque les normes, les valeurs et les schèmes culturels qui expliquent leurs positions. L'analyse s'appuie sur un grand nombre d'œuvres, examinées avec perspicacité. Elle se fonde également sur bien d'autres sources: revues littéraires et d'opinion, grands organes de presse, périodiques et archives d'organisations catholiques, papiers personnels d'écrivains et de personnalités satellites, témoignages de parents et de proches de différents auteurs. Par pragmatisme, deux dimensions sont laissées en dehors de l'enquête: les modalités de production des littératures périphériques, comme les romans policier et populaire, ainsi que la réception des œuvres par le lectorat. La littératu-